

371.95
876

14931-

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ЯРОВА Лариса Петрівна

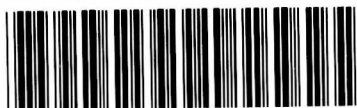
ФОРМУВАННЯ САМОКОНТРОЛЮ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

13.00.03 – Спеціальна педагогіка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київський педагогічний університет
Інститут ім. О. М. Гоголя
Київ - 1994 БІБЛІОТЕКА

НБ НПУ

100196700

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Київському державному педагогічному інституті імені М.П. Драгоманова.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент
ТУРЧИНЬСКА Валентина Євгенівна

Офіційні опоненти – член – кореспондент АПН України
доктор психологічних наук, професор
МАКСИМЕНКО Сергія Дмитрович

кандидат педагогічних наук, старший
науковий співробітник
МЕРСІЯНОВА Галина Миколаївна

Провідна установа: Слов'янський державний педагогічний
інститут

Захист відбудеться "21" червня 1994 р.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.33.02 в
Українському державному педагогічному університеті
ім. М. П. Драгоманова /252030, м. Київ, вул. Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці
Українського державного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова.

Автореферат розісланий "19" травня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

СІНЬОВА Є. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми. Успішна реалізація корекційних завдань допоміжної школи значною мірою залежить від сформованості у розумово відсталих учнів самоконтролю. Як відомо, саме в дефекті оволодіння власною діяльністю і поведінкою, тобто в низькому рівні розвитку здатності до саморегуляції, полягає головне джерело всього недорозвитку розумово відсталої дитини (Л.С.Виготський). Тому формування самоконтролю у розумово відсталих учнів слід розглядати як один з найважливіших засобів підвищення ефективності їх навчальної діяльності, корекції особистості, соціальної адаптації школярів, що дозволяє вважати дану проблему актуальною в сучасній олігофренопсихології й педагогіці.

В теорії й практиці навчання розумово відсталих учнів проблема формування самоконтролю певною мірою висвітлена лише в професійно-трудовому навчанні (І.Д.Бех, В.І.Бондар, Г.М.Дульнев, В.Ю.Карваліс, А.А.Корнієнко, С.Д.Максименко, Г.М.Мерсіанова, С.А.Мирський, Б.І.Пінський і інші), в той час, як в навчальній діяльності учнів допоміжної школи питання самоконтролю залишається практично невивченими.

Для формування самоконтролю в навчальній діяльності найбільш сензитивним є молодший шкільний вік, який характеризується такими важливими для розвитку самоконтролю новоутвореннями, як довільність, рефлексія, здатність виконувати дії в розумовому плані (Л.І.Божович, Л.С.Виготський, А.В.Захарова). Це обумовило наш вибір проблеми вивчення самоконтролю в навчальній діяльності учнів молодших класів допоміжної школи.

Об'єкт дослідження - навчальна діяльність розумово відсталих молодших школярів.

Предмет дослідження - процес формування самоконтролю в навчальній діяльності учнів 1-3 класів допоміжної школи.

Мета дослідження полягає в розробці методики формування самоконтролю в навчальній діяльності розумово відсталих молодших школярів на основі вивчення особливостей і виявлення потенційних можливостей розвитку їх контрольних дій.

Гіпотеза дослідження. Досягнення позитивних результатів у корекції недоліків самоконтролю у розумово відсталих молодших школярів найбільш ефективно на основі застосування комплексного підходу, який передбачає створення передумов до оволодіння учнями самоконтролем, його опосередковане формування через різно-

манітні форми зовнішнього та взаємного контролю, а також безпосереднє формування самоконтролю на рівні розумової дії. Включення самоконтролю в навчальну діяльність розумово відсталих учнів забезпечить перехід її на принципово новий рівень здійснення - рівень довільної регуляції.

В проведеному дослідженні вирішувались такі завдання:

1) вивчення проблеми самоконтролю в загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі, стану шкільної практики по формуванню самоконтролю в навчальній діяльності розумово відсталих учнів;

2) виявлення особливостей розвитку та рівня сформованості контрольних дій молодших школярів допоміжної школи;

3) дослідження можливостей та шляхів формування самоконтролю в навчальній діяльності розумово відсталих учнів молодших класів.

Для вирішення зазначених завдань використовувались різні теоретичні та емпіричні методи дослідження: аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури, передового педагогічного досвіду, спостереження педагогічного процесу в школі, аналіз шкільної документації і письмових робіт учнів, опитування вчителів в усній (бесіда) і письмовій (анкетування) формах, психолого-педагогічні експерименти констатуючого і формуючого видів в індивідуальній та груповій формах. Одержані результати підлягали якісному і кількісному аналізу.

На захист виносяться такі положення:

1) формування самоконтролю у розумово відсталих учнів необхідно розглядати як самостійне корекційне завдання, розв'язання якого сприяє вдосконаленню механізму їх саморегуляції і покращенню навчальної діяльності;

2) ефективне формування самоконтролю в учнів допоміжної школи доцільно здійснювати на основі цілісної системи корекційних заходів, спрямованих на удосконалення мотиваційного, операційного та інтелектуального компонентів їх контрольної діяльності;

3) формування самоконтролю у розумово відсталих молодших школярів можливо не тільки за зразком, але й за образом, на рівні розумової дії.

Наукова новизна і теоретичне значення роботи. В результаті проведеного дослідження науково обґрунтовано корекційну функцію самоконтролю як засобу загальної регуляції навчальної діяльнос-

ті учнів, визначено роль і значення його формування в системі корекційної роботи допоміжної школи. Одержано нові експериментальні дані про особливості і можливості розвитку самоконтролю в навчальній діяльності розумово відсталих учнів молодших класів. Розроблено модель корекційної роботи з формування самоконтролю у молодших школярів та доведено можливість значного підвищення ефективності їх навчальної діяльності завдяки сформованості самоконтролю, експериментально обґрунтовано шляхи досягнення цього.

Узагальнені результати дослідження сприятимуть удосконаленню методів формування самоконтролю і поширюють уявлення про механізм та особливості самоконтролю розумово відсталих молодших школярів, про можливості керівництва навчальною та контрольною діяльністю учнів.

Практичне значення дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій, які визначають зміст та методику корекційної роботи з формування самоконтролю в навчальній діяльності розумово відсталих молодших школярів. Висновки можуть бути використані при удосконаленні підручників для допоміжної школи і розробці навчальних посібників для педагогічних працівників і студентів-дефектологів.

Впровадження результатів дослідження. Дисертаційні матеріали використовуються в роботі допоміжних шкіл NN 2, 17, 26 м. Києва, МІ м. Кіровограда, а також Лопатинській і Великополовецькій; в змісті лекційних курсів з спеціальних методик, які викладаються на дефектологічному факультеті УДУ ім. М. П. Драгоманова. Матеріали дослідження висвітлені в 6 публікаціях.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідалися на науковій конференції "Дефектологічна наука в Україні: досягнення, пошуки, перспективи" (Київ, 1993), на п'яти науково-практичних конференціях (Київ, УДУ, 1991-1993; Слов'янськ, СДП, 1992; Київ, Інститут психології АПН України, 1993), на засіданні працівників шкіл-інтернатів Кіровоградського Інституту вдосконалення вчителів (1992), на методичних об'єднаннях вчителів початкових класів допоміжних шкіл NN 17, 26 м. Києва (1991-1992). Матеріали дисертації обговорювалися і були схвалені на засіданні круглого столу лабораторії олігофренопсихології і педагогіки НДІ дефектології АПН СРСР (Москва, 1989), на засіданні кафедри олігофренопедагогіки дефектологічного факультету УДУ ім. М. П. Драгоманова (1990-1992).

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (168 назв). У тексті наводиться 16 таблиць, 6 рисунків.

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи, гіпотезу дослідження, розкрито наукову новизну і практичну значущість роботи.

В першому розділі - "Проблема формування самоконтролю в теорії навчання та виховання розумово відсталих дітей" - дається теоретичний аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження.

Самоконтроль в навчальній діяльності полягає в умінні самостійно знаходити помилки у власних учбових діях шляхом зіставлення дій і їх наслідків з конкретним зразком або узагальненим мисленим образом (Є.П. Бочарова, Т.І. Гавакова, В.М. Глазиріна, А.К. Маркова, А.К. Сердюк, Г.А. Собієва, Г.М. Сосніна та ін.).

Для поглибленого розуміння суті самоконтролю і пошуку ефективних засобів його формування важливе значення має з'ясування його психофізіологічного механізму, природничо-наукові основи якого складають умовно-рефлекторні зв'язки, що створюються в корі головного мозку (П.К. Анохін, О.М. Бернштейн, І.П. Павлов). Генетична належність самоконтролю до коркової функціональної системи має для нашого дослідження основоположне значення, тому що коркові функції, як відомо, відзначаються найбільшою гнучкістю, мінливістю, пластичністю і удосконалюються під впливом навчання.

На основі аналізу літератури в дисертації розглянуті види самоконтролю (довільний і мимовільний), його форми (плануючий, поопераційний, підсумковий), структура контролюючої дії (об'єкт, продукт, засоби, операції), динаміка і психолого-педагогічні передумови його формування.

Педагогічними дослідженнями (Ю.К. Бебанський, Н.Г. Дяпрі, М.О. Денилов, О.В. Захарова, Г.С. Костюк, Є.І. Петровський, Н.Ф. Телізіна) встановлено, що самоконтроль у процесі навчання виконує три основні функції: навчальну, виховну і розвивальну.

Однією з головних дидактичних функцій самоконтролю є навчальна. Вона полягає в тому, що самоконтроль як один з видів навчальної роботи і специфічний етап пізнавального процесу в значній мірі сприяє формуванню і покресанню знань (Н.Г. Дяпрі). Як невід'ємна складова частина навчальної діяльності він ство-

рає необхідні умови для підвищення її ефективності та є важливим показником її сформованості (Н.Ф.Тализіна).

Видовна функція самоконтролю виявляється в його суттєвому впливі на становлення особистості учня, формування у неї самостійності, критичності, наполегливості, відповідальності та інших якостей. Самоконтроль сприяє також розвитку розумових операцій (Г.С.Костюк), підвищенню рівня рефлексії (А.В.Захарова).

Аналіз дефектологічної літератури показує, що в контрольній діяльності, яка має складну структуру і високий розвивальний потенціал, закладені великі корекційні можливості. Вони виявляються в процесі здійснення самоконтролю, коли виникає необхідність у виконанні різноманітних за змістом перцептивних, розумових і практичних дій, що в свою чергу удосконалює механізм саморегуляції, стимулює включення учнів в навчальний процес і розвиток в них вищих психічних функцій (Л.С.Виготський, Г.М.Дульнев, І.Г.Єременко, Б.В.Зейгарник, В.І.Лубовський, С.Л.Мирський, С.Ф.Ніколаєв, В.Г.Петрова, Б.І.Пінський, В.М.Синьов, Г.М.Смирнова, В.В.Ек).

Здійснення аналіз дає можливість виділити і конкретизувати четверту - корекційну функцію самоконтролю, специфічну для допоміжної школи, а також обґрунтувати можливість і першочергову необхідність формування самоконтролю саме у розумово відсталих учнів для підсилення корекційної спрямованості допоміжного навчання.

Самоконтроль розглядається в нашому дослідженні як багатфакторний засіб корекції вад психічного розвитку розумово відсталих учнів, формування особистості, удосконалення механізму саморегуляції їх навчальної діяльності.

В існуючих дефектологічних дослідженнях (В.І.Бондар, Г.М.Дульнев, В.Ю.Карваліс, А.А.Корнієнко, С.Д.Максименко, Г.М.Мерсіанова, С.Л.Мирський, Б.І.Пінський та ін.) відзначається низький рівень самоконтролю у розумово відсталих учнів: переважна більшість з них не володіє прийомами контролю власних дій, майже у всіх не сформована потреба в ньому, без допомоги вчителя учні часто неспроможні помічати помилки в своїй роботі. Головні ж труднощі полягають в недостатній усвідомленості учнями дій самоконтролю.

Пошук необхідних педагогічних умов корекції вказаних недоліків визначив місце і роль формування самоконтролю в системі корекційної роботи в допоміжній школі. З урахуванням існуючих в

олігофренопедагогіці підходів до змісту і принципів корекційної роботи (О.М.Грабаров, І.Г.Єременко, В.М.Синьов), в дисертації обгрунтовано необхідність виділення формування самоконтролю у розумово відсталих учнів як самостійного корекційного завдання, вирішення якого має першочергове значення для корекції вад саморегуляції навчальної діяльності школярів.

У другому розділі - "Особливості самоконтролю в учнів молодших класів допоміжної школи" викладена методика і наслідки констатуючого експерименту, завданням якого було:

- визначення рівня сформованості самоконтролю в ігровій діяльності учнів;
- встановлення особливостей і рівня сформованості самоконтролю в їх навчальній діяльності;
- вивчення стану практики допоміжних шкіл по формуванню самоконтролю.

Констатуюче дослідження проводилось в два етапи. Проведення першого етапу експеримента на ігровому матеріалі обумовлено необхідністю одержання даних про стан і особливості протікання самоконтролю в найбільш "чистому" вигляді, тобто без істотного впливу знань розумово відсталих дітей. Основними критеріями визначення рівня сформованості самоконтролю в учнів були:

- 1) сформованість мисленого образу дії;
- 2) використання зразка;
- 3) рівень сформованості операції зіставлення;
- 4) наявність установки на самоконтроль.

Обстеженням були охоплені учні I-IV класів допоміжної школи. Експеримент носив індивідуальний характер.

У відповідності з спеціально розробленою методикою на першому етапі учні виконували три завдання, метою яких було виявлення рівня сформованості у школярів поопераційного і підсумкового самоконтролю і характеру його протікання (візуальний, мануальний).

Результати дослідження свідчать про те, що самоконтроль в ігровій діяльності молодших розумово відсталих учнів відзначається різним рівнем сформованості. Більшість учнів (58,3 %) відноситься до першого рівня, що характеризується відносно сформованим поопераційним та підсумковим самоконтролем, можливістю здійснення його на основі мисленого образу дії, сформованою установкою на самоконтроль. Учнів другого рівня виявлено значно менше (29,2%). Вони могли здійснювати самоконтроль переважно за

зразком. Установка у цих учнів була досить виражена. Найменшу кількість учнів (12,5 %) віднесено до третього рівня, який характеризується несформованою установкою на самоконтроль, виконанням його тільки за зразком і, як правило, лише за допомогою вчителя. Виявлено також, що в учнів усіх трьох рівнів краще сформований підсумковий самоконтроль, в той час як поопераційний, як правило, "згорнутий" і виконується ними лише при зовнішній (вербальній або візуальній) стимуляції. Недостатньою мірою сформована операція зіставлення, яка визначала необхідні в даному випадку способи контролю: візуальний і мануальний. Обидва способи були використані лише невеликою кількістю учнів (29,2%).

Аналіз кількісного розподілу досліджуваних за рівнем сформованості самоконтролю ігрових дій свідчить, що явного підвищення цього рівня у них в подальшому не прослідковується. Цей факт обумовлений недостатньою ефективністю і епізодичністю роботи, яка проводиться в допоміжних школах по формуванню самоконтролю.

Основною метою другого етапу констатуючого експерименту було виявлення рівня сформованості самоконтролю і особливостей його реалізації в навчальній діяльності учнів молодших класів. У зв'язку з необхідністю більш глибокого вивчення самоконтролю учнів в навчальній діяльності було використано такі додаткові критерії: показники швидкості і продуктивності самоконтролю, а також коефіцієнт виправлення помилок.

Експеримент складався з двох серій завдань, суть яких полягала в самостійному застосуванні школярами навчальних контрольних дій.

Аналіз результатів виконання двох серій завдань показав, що кількість виправлених учнями помилок становила лише 35 % від загального числа пред'явлених для виправлення. При цьому найменшу кількість помилок (28,8 %) учні виправили при виконанні завдань першої серії - без опори на зразок. Однак з опором на зразок (друга серія завдань) учнями також була виправлена незначна кількість помилок (41,3 %). Причому, користувалися зразком у повній мірі лише 33,3 % учнів, частково - 41,7 %, не використовували зовсім - 25 %. Отже, наявності зразка і вказівок щодо необхідності його використання недостатньо для успішного виконання розумово відсталими учнями перевірочних дій.

Дослідження показало, що учні допоміжної школи не володіють системою необхідних для виявлення помилок операцій, основною з яких у даному випадку була операція зіставлення результа-

та виконання завдання із зразком. Тому для оволодіння ними самоконтролем необхідно в першу чергу засвоєння структури контрольної дії та способу її виконання.

Збільшення показників швидкості та продуктивності в контрольних діях учнів з опором на зразок свідчить про кращу сформованість у них самоконтролю за зразком, ніж за образом. Шкільна практика свідчить, що це обумовлено перевагою в навчальній діяльності розумово відсталих школярів дій саме за зразком.

Аналіз результатів експерименту дозволив визначити не тільки загальні тенденції розвитку самоконтролю у розумово відсталих молодших школярів, а й рівень його сформованості, у визначенні якого одним з основних критеріїв був коефіцієнт виправлення помилок $K = \frac{Вп}{n}$, де $Вп$ - кількість виправлених учнями помилок, n - кількість помилок, що пред'явлені для виправлення. Результати подані в таблиці N 1.

Таблиця 1.

Показники рівня сформованості самоконтролю навчальних дій у розумово відсталих учнів 1-3 класів.

Рівень сформованості самоконтролю	Кількість учнів	Коефіцієнт виправлення помилок		Час виконання завдання	
		без зраз.	із зраз.	без зраз.	із зраз.
1-й рівень (високий)	11,1%	від 1 до 0,88	1	4 - 6	1 - 3
2-й рівень (середній)	52,8%	від 0,75 до 0,63	від 0,88 до 0,75	7 - 9	4 - 6
3-й рівень (низький)	36,1%	від 0,5 і менш	від 0,63 і менш	10 і більше	7 і більше

Як свідчать дані таблиці, учні з високим (1) рівнем сформованості самоконтролю складають найменшу групу учнів - 11,1%. Вони швидше інших дітей виконали перевірку і досягли найбільшого коефіцієнту виправлення помилок (від 0,88 до 1). Під час експерименту ці учні були активні, правильно орієнтувалися в завданні, використовували різноманітні засоби перевірки, потребували лише незначної допомоги експериментатора, що свідчить про певну сформованість у них мотиваційного та операційного компонентів самоконтролю. У цьому випадку найбільшого удосконалення потребує інтелектуальний компонент їх контрольної діяльності.

Учні, що відносяться до середнього (2) рівня, виявилися більше половини - 52,8%. Коефіцієнт виправлення помилок з використанням зразка і без нього у них складав відповідно: від 0,88

до 0,75: від 0,75 до 0,63 при витраті часу до 9 хвилин. Характерним для цієї групи є невисокий рівень готовності до виконання завдань, нестабільний інтерес до перевірки, одноманітність контрольних операцій, недостатнє усвідомлення зразка як орієнтиру для перевірки, постійна потреба в організуючій та стимулюючій допомозі експериментатора. В учнів цього рівня, незважаючи на наявність певних передумов контрольної діяльності, вона залишається недостатньо розгорнутою за основними кількісними та якісними показниками.

Низький (3) рівень було виявлено у 36,1 % школярів. Вони відрізнялися пасивністю та байдужим ставленням до перевірки власних дій. Коефіцієнт виправлення помилок у них був найменший (0,5), а витрати часу – найбільші (10 та більше хвилин). Діти виконували самоперевірку шляхом застосування лише одного способу і при постійній організуючій допомозі експериментатора. Вони не використовували зразок як орієнтир для самоконтролю. У дітей цієї групи виявилися несформованими практично усі контрольні операції, які були необхідними для виконання завдання як без зразка, так і з опорою на нього.

Як показали результати констатуючого дослідження, лише незначна частина школярів характеризується відносною сформованістю контрольних операцій. Основну частину становлять діти з середнім та низьким рівнем самоконтролю. Вони дуже погано вслідять прийомами перевірки і дуже рідко використовують їх в своїй навчальній діяльності.

Таким чином, виявлені особливості самоконтролю у розумово відсталих учнів свідчать про порушення усіх його основних компонентів (мотиваційного, операційного, інтелектуального) та дозволяють зробити висновок про необхідність комплексного підходу при його формуванні.

Аналіз шкільної практики показав недостатню програмно-методичну орієнтацію вчителів на організацію самоконтролю учнів, внаслідок чого, ця робота в молодших класах проводиться епізодично, не має цілеспрямованого і систематичного характеру. За результатами анкетування більшість педагогів (75 %) визнають самоконтроль необхідним засобом підвищення успішності навчання розумово відсталих школярів, однак лише 35,7 % вчителів мають обмежені уявлення стосовно прийомів його формування.

Разом з тим дослідженнями виявлено, що в навчальному процесі допоміжної школи є реальні можливості щодо підвищення ко-

реакційного впливу на процес формування самоконтролю, а в учнів-потенційні можливості для його розвитку.

У третьому розділі - "Шляхи формування самоконтролю в навчальній діяльності розумово відсталих молодших школярів" - подана розроблена модель методичної роботи по формуванню самоконтролю в учнів молодших класів, методика та результати дослідного навчання, рекомендації для вчителів.

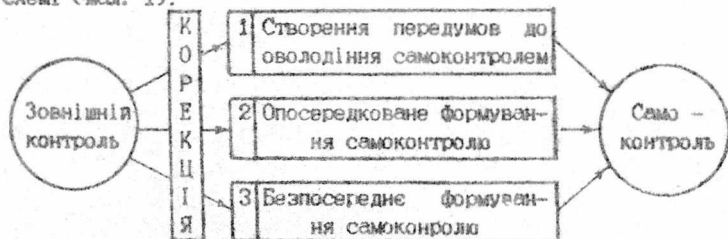
В основу розробки системи експериментальної роботи покладено такі положення:

1) при формуванні самоконтролю необхідно враховувати гетерохронність розвитку окремих його елементів (рівнів, видів, етапів) та їх внутрішні зв'язки, що дозволяє шляхом впливу на визначені елементи самоконтролю у відповідні, сензитивні для їх засвоєння, періоди інтенсифікувати розвиток регулятивної системи особистості;

2) формування самоконтролю у розумово відсталих школярів повинно здійснюватися на основі комплексного підходу шляхом використання корекційних прийомів на всіх етапах його формування;

3) особливу увагу слід приділяти корекції інтелектуального компоненту самоконтролю.

Встановлено, що процес формування самоконтролю у розумово відсталих дітей має якісну своєрідність, яка відображена у схемі (мал. 1).

Мал. 1. Схема процесу формування самоконтролю у розумово відсталих молодших школярів.

Виходячи з того, що потреба в самоконтролі та готовність до його здійснення у розумово відсталих школярів спонтанно не виникає, провідним мотивом перевірки ними власних навчальних дій є вимога вчителя, тобто зовнішній контроль, що виступає початковим етапом процесу формування в учнів самоконтролю.

Дослідження показало, що початкова мотивація самоконтролю, яка виникає у розумово відсталих школярів під впливом вимог

вчителя, слабо виражена і швидко згасає. Цей факт, а також некритичне, неадекватне ставлення дітей до результатів власних навчальних дій внаслідок суттєвих недоліків розвитку їх особистості не забезпечує виникнення у них достатньої установки на самоконтроль. Це обумовило необхідність включення на даному етапі додаткової корекції, яка сприяє створенню у розумово відсталих школярів необхідної установки. Ця установка є однією з важливих передумов формування контрольних дій.

Наступним необхідним етапом є навчання розумово відсталих школярів взаємоконтролю, за умов якого більш відповідальне та критичне ставлення учнів до перевірки навчальних дій однокласників, а також обов'язкова при взаємоконтролі зміна функцій з об'єкта контролю на його суб'єкт створюють оптимальні умови для оволодіння ними новим вмінням – контролювати себе. З дидактичних позицій взаємоконтроль учнів в поєднанні з постійним контролем вчителя слід розглядати як важливіші етапи опосередкованого формування самоконтролю у розумово відсталих учнів.

Головна ж увага в процесі формування самоконтролю відводиться етапу безпосереднього навчання учнів раціональним способам та прийомам перевірки власної навчальної діяльності.

Враховуючи те, що основним недоліком самоконтролю у розумово відсталих учнів є порушення його інтелектуального компонента, що виявляється в низькому рівні усвідомлення контрольних дій, ми вражали за необхідне організацію на третьому етапі експериментального навчання спеціальної корекційної роботи по формуванню у учнів самоконтролю за образом, на рівні розумової дії (методом поетапного формування).

Таким чином, наведена модель в основі має комплексний підхід, оскільки включає формування всіх основних компонентів контрольної діяльності (мотиваційний, операційний, інтелектуальний) і забезпечує створення необхідних умов і передумов оволодіння нею учнями, а також враховує динаміку природного розвитку і психофізіологічний механізм самоконтролю.

Включення в експериментальне навчання спеціального корекційного впливу на інтелектуальний компонент самоконтролю забезпечує його формування не лише по горизонталі (див. модель), а й по вертикалі: перший рівень – самоконтроль за зразком, інтелект на рівні сприймання, засвоєння зразка; другий рівень – самоконтроль за образом, на рівні розумової дії.

Запропонований комплексний підхід був закладений в основу

експериментального навчання, яке передбачало три етапи.

На першому етапі досліджувались педагогічні умови, необхідні для формування у школярів установки на самоконтроль.

Як було встановлено, створення такої установки у розумого відсталих учнів можливе за умови наявності у них потреби в самоконтролі, забезпечення його "об'єктивації" (Д.Н.Узнадзе), відокремлення серед інших навчальних дій як об'єкту для спеціального вивчення: посилення "неінтелектуальної" (Е.А.Герсамія) стимуляції виконання контрольних дій.

Ефективним засобом досягнення цього є використання таких прийомів:

- створення і закріплення стійкого емоційно-позитивного ставлення до контрольної діяльності;
- актуалізація правил та способів контролю;
- розкриття значення та життєвої необхідності самоконтролю;
- об'єктивація контролю за допомогою прийому "подвійної оцінки";
- введення "неінтелектуального", найбільш близького мотиву виконання самоконтролю.

Можливості кожного з наведених прийомів у формуванні установки самоконтролю вивчалися шляхом моделювання ситуації перевірки учбового завдання (модифікована методика В.Є.Турчинської).

Аналіз одержаних результатів, який проведено шляхом порівняння продуктивності виконання II-VI варіантів експериментального завдання, де установка створювалася спеціально, з першим, контрольним, показав, що установка суттєво впливає на організацію і продуктивність контрольних дій учнів.

До того ж ефективність кожного з наведених прийомів суттєво підвищується при їх сполученні, які можуть мати такі варіанти:

1. Прийом "подвійної" оцінки поєднується з прийомом розкриття значення та життєвої необхідності самоконтролю. Їх взаємозбагачення полягає в тому, що оцінка, яка виставляється за самоконтроль, і розкриття його значення, діючи спільно, значно посилюють увагу учнів до самоконтролю і таким чином створюють у них установку на його виконання.

2. Актуалізація правил і способів виконання контролю з введенням "неінтелектуального" (частіше ігрового) мотиву для його виконання сприяє виникненню в учнів потреби в контролі своїх дій і успішній її реалізації.

3. Прийом створення емоційно-позитивного ставлення до процесу самоконтролю може бути використаний з будь-яким іншим прийомом, тому що він забезпечує той емоційний фон, який є необхідним для посилення вихідного мотиваційного фактору і більш продуктивного виконання учнями контролю.

Використання окремих прийомів і їх сполучень можна різноманітнити в залежності від змісту навчального матеріалу, дидактичних цілей уроку та складу учнів.

Завданням другого етапу експериментального навчання було визначення ефективних форм організації зовнішнього і взаємного контролю учнів з метою опосередкованого формування у них самоконтролю. Крім того, встановлювались залежність між рівнем сформованості в учнів самоконтролю та їх успішністю в навчанні.

Експеримент передбачав включення в навчальний процес таких форм контролю:

- 1) навчаючий контроль вчителя;
- 2) показовий контроль вчителем власних дій;
- 3) спеціально організована перевірка учнями дій вчителя;
- 4) взаємні перевірки учнів шляхом:
  - обміну зошитами;
  - контролю за кодом і правильністю відповіді з його наступним поетапним аналізом;
  - роботи учнів парами під час виконання учбових завдань;
  - перевірки за допомогою карток взаємоконтролю;
  - ігор типу "Контролери", "Ти - вчитель" тощо.

Рівень сформованості взаємоконтролю і самоконтролю визначався за результатами контрольних зрізів, які здійснювалися за модифікованою "методикою поправок" Л.С.Виготського. Облік успішності контрольних і експериментальних класів проводився за схемами, в яких відзначались правильність виконання завдання і якість виправлення допущених помилок.

Одержані дані свідчать про значне підвищення рівня сформованості контрольних дій в учнів експериментальної групи. Після навчання 50 % учнів цієї групи виконали контрольну роботу та її взаємоперевірку на "4", 29 % - на "5" і лише 21 % - на "3". До навчання 42 % цих школярів одержали незадовільну оцінку. Вони значно покращили свої показники і під час виконання самоконтролю позитивну оцінку одержали 96 % учнів, з них 21 % - оцінку "5". Число учнів, що мали незадовільну оцінку, суттєво зменшилось і склало лише 4 % (до навчання - 29,6 %).

Показники учнів контрольної групи збільшилися в незначній мірі не лише у порівнянні з даними експериментальної групи, але і за власними результатами до навчання. Кількість школярів з незадовільними оцінками склала 45,6%, що лише на 12,4% менше, ніж до навчання.

Навчання позитивно позначилося і на якісній характеристиці контрольних дій учнів експериментальної групи: посилилась мотивація і усвідомленість контролю. Закономірним наслідком цього було підвищення ефективності навчальної роботи цих учнів, суттєве зменшення кількості помилок в їх усних і письмових відповідях.

Третій етап дослідження передбачав визначення корекційно-методичних прийомів, необхідних для формування самоконтролю як розумової дії. Для створення орієнтувальної основи самоконтролю було використано спеціально розроблені картки, в яких зазначались послідовність і спосіб виконання контрольних операцій. Встановлено, що картки самоконтролю є ефективним дидактичним засобом опосередкованого управління розумовою діяльністю учнів, який забезпечує їм можливість самостійно регулювати свої учбові дії.

З метою навчання учнів прийомам самоконтролю і попередження найбільш типових його помилок у зміст карток були включені зразки перевірочних дій з сигнальними орієнтирами для самоконтролю. Використання цього корекційного прийому дозволило зробити наочними розумові операції, що викликають у учнів утруднення під час перевірки.

За допомогою зазначених карток відпрацьовувався один з головних прийомів самоконтролю - виправлення помилок, вихідний рівень сформованості якого був визначений констатуючим експериментом. Формування даного прийому здійснювалось поетапно (П. Я. Гальперін).

Одержані результати доводять можливість формування в учнів молодших класів допоміжної школи самоконтролю на рівні розумової дії, свідченням чого є: суттєве зменшення кількості помилок, зростання самостійності і усвідомлення контрольних дій, збільшення швидкості і продуктивності їх виконання. Розподіл дітей (в %) за рівнем сформованості самоконтролю в навчальній діяльності розумово відсталих школярів до і після навчання зображено на рисунку 2, де - кількість учнів першого рівня, - другого рівня, - третього рівня.

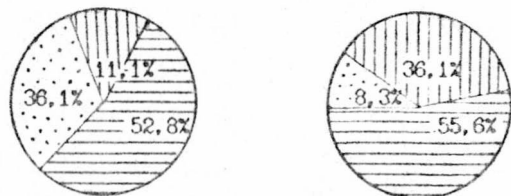

Рис. 2.

Як видно з рисунку, кількість учнів, що досягли після навчання високого рівня склала 36,1 %, середнього рівня – 55,6 %, низького – 8,3 %.

Співставлення діаграм показує, що покращання відбулося за рахунок суттєвого (в 3,5 рази) збільшення кількості учнів високого рівня сформованості самоконтролю і приблизно такого ж зменшення кількості учнів низького рівня.

Результати проведеного дослідження підтвердили вірогідність висунутої гіпотези і дозволили зробити певні висновки та рекомендації стосовно послідовності, змісту та методики роботи, спрямованої на корекції недоліків самоконтролю учнів молодших класів допоміжної школи.

Загальні висновки.

1. Підтверджено і конкретизовано функцію самоконтролю як багатобактерного засобу корекції недоліків психічного розвитку розумово відсталих учнів, формування особистості, удосконалення механізму саморегуляції їх навчальної діяльності.

2. Виявлені специфічні особливості контрольної діяльності учнів молодших класів допоміжної школи: відсутність установки на самоконтроль, недостатня усвідомленість контрольних дій як обов'язкового компонента навчальної діяльності, низький рівень сформованості прийомів та способів контролю.

3. Визначено та експериментально підтверджено психолого-педагогічні умови, які забезпечують ефективність формування самоконтролю в учнів молодших класів допоміжної школи, а саме:

а) створення передумов до оволодіння самоконтролем, основною серед яких є установка на самоконтроль;

б) опосередковане формування самоконтролю шляхом спеціальної організації взаємного і зовнішнього контролю;

в) безпосереднє формування узагальнених прийомів і способів формування самоконтролю.

4. Доведено, що створення або корекція установки на само-

контроль у розумово відсталих учнів найбільш ефективно досягається шляхом застосування системи спеціальних прийомів:

- створення і закріплення стійкого емоційно-позитивного ставлення до перевіркової діяльності;
- актуалізація правил та способів контролю;
- розкриття значення та життєвої необхідності самоконтролю;
- об'єктивізація контролю за допомогою прийому "подвійної оцінки";
- введення "неінтелектуального", найбільш близького мотиву виконання контрольних дій.

5. Встановлено, що опосередковане формування самоконтролю забезпечується в результаті спеціальної організації контролю вчителя та взаємоконтролю учнів у формі:

- навчального контролю учителем діяльності школярів;
- показового контролю учителем власних дій;
- спеціально організованих перевірок учнями дій вчителя;
- регулярних взаємоперірок учнями своїх робіт шляхом обміну зошитами;
- контролю учнями за кодом і правильністю відповіді шляхом її поетапного аналізу;
- роботи учнів парами під час виконання учбового завдання;
- перевірки за допомогою карток взаємоконтролю;
- ігрових ситуацій контролюючого характеру.

6. Визначено, що безпосереднє формування узагальнених прийомів і способів самоконтролю досягається завдяки створенню в учнів стійкої орієнтовної основи контрольної дії і поетапного переведу її на рівень розумової дії. Дидактичним засобом досягнення цього є спеціально розроблені картки самоконтролю, що виключають правила для забезпечення керівництва учнів своєю навчальною і перевірковою діяльністю, а також містять сигнальні орієнтири для самоконтролю і враховують типові помилки учнів.

Дисертація не претендує на завершеність дослідження всіх аспектів проблеми. Подальшому вивченню підлягають, зокрема, питання вивчення можливостей переносу самоконтролю на інші види діяльності і поведінки; особливості формування самоконтролю за допомогою нових інформаційних технологій; особливості виконання самоконтролю в сім'ї тощо.

По темі дисертації опубліковано:

1. Досвід взаємодії вчителя і учнів на уроках в допоміжній школі. // Урок як основна форма підвищення ефективності навчаль-

но-виновного процесу. Тези доповідей VIII республіканських педагогічних читань з питань дефектології, 24-26 вересня, 1987 р. - Луцьк, 1987. - С. 56-57.

2. Використання комп'ютера у формуванні самоконтролю в учнів допоміжної школи // Використання сучасної інформаційної технології в навчальному процесі. Матеріали науково-практичної конференції, 29-30 жовтня 1991 р. - К., 1992. - С. 207-211.

3. Про комп'ютеризацію методів формування самоконтролю в учнів // Соціально-психологічні проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя // Тези доповідей і повідомлень міжвузівської науково-практичної конференції, 23-25 березня 1992 р. - К., 1992. - С. 312-313.

4. Роль самоконтроля учебно-трудовой діяльності в розвитку личности умственно отсталых учащихся // Психолого-педагогические проблемы формирования личности школьника в процессе трудовой деятельности. Тезисы докладов межвузовской научно-практической конференции, апрель 1992 г. - Славянск, 1993. - С. 5-7.

5. Формування самоконтролю у молодших школярів допоміжної школи // Методичні рекомендації для вчителів допоміжної школи. - Кіровоград, 1993. - 34 с. - У співавторстві.

6. Формування самоконтролю в учнів молодших класів допоміжної школи // Наукові записки. Матеріали звітної-наукової конференції викладачів Київського державного педагогічного інституту ім. М.П. Драгоманова за 1992 р. - К., 1993. - С. 213-214.

Підписано до друку 16.05.1994 р. Об'єм 0,9. Формат 60x84 1/16
Друк офсетний. Тир. 100. Зам. II 5. Безплатно.

ЛОД УДПУ ім. М.П. Драгоманова, Київ, Пирогова 9.